

A KULTÚRÁHOZ VALÓ JOG VÉDELME A NEMZETKÖZI JOGBAN

A kulturális jogokat, amelyek az emberi jogok második nemzedékének részét képezik, értelmezhetjük tágabban és szűkebben. Tágabb értelemben ide tartozik az oktatáshoz való jog is, ami egyszerre jelenti az erre irányuló állami szolgáltatás igénylésének jogát, továbbá a tanítás szabadságát. A szűkebb értelemben felfogott kulturális jogok¹ közé tartozik a kulturális életben való részvétel, a tudomány haladásából és alkalmazásából eredő előnyök élvezetének, illetve a tudományos, irodalmi vagy művészeti alkotás szerzőjének az erkölcsi és anyagi érdekei védelméhez való joga. A kultúra és a tudomány eredményeiből való részesedés jogát az oktatáshoz való joggal együtt a művelődéshez való jognak is nevezik. Így jár el a magyar alkotmány 70/F. §-a.

A szűkebb értelemben felfogott kulturális jogok iránt a jogtudományban nem nagy az érdeklődés. Ennek egyik oka, hogy a második generációs emberi jogok között is különösen olyannak tűnhetnek, amelyek nem rendelkeznek önálló normatív tartalommal. A kulturális életben való részvételt védi a művészi és tudományos alkotás tekintetében fennálló gondolat-, illetve véleményszabadság, továbbá a hátrányos megkülönböztetés tilalma; ugyancsak az általános diszkrimináció-tilalom nyújt védelmet a tudomány (és az irodalom, illetve a művészet) áldásaiból való részesedés tekintetében. A tudományos, irodalmi vagy művészeti (és egyéb szellemi) alkotás szerzője pedig már akkor ortalomban részesült, amikor még nem volt erre emberi joga, „csak” joga. Ha pedig a nemzeti vagy etnikai kisebbségek kulturális életében való részvételről van szó, akkor azt a kisebbségi jogok garantálják. Következésképpen szükség van az előbb említett kulturális jogok létének igazolására, méghozzá oly módon, hogy az túlterjeszkedik annak bemutatásán, hogyan fogalmazzák meg őket kötelező nemzetközi jogforrások.

Az alkotmányos demokráciákban azonban az emberi jogok nyelvén kell kifejezni az állammal szemben támasztott igényeket, és azok egyúttal a politikai intézkedések legfőbb legitimálói. Ezért korlátozott önálló normatív tartalmuk ellenére mindenképpen fontosak a kulturális jogok. A vizsgálódás során elkerülhetetlennek tűnik a kultúra fogalmának értelmezése, mivel e nélkül nem tisztázható a kulturális jogokból eredő kötelezettség tartalma. További

problémát vet fel a kultúrába való beleszületés és a kulturális önazonosság megválasztásának egymáshoz való viszonya; a kulturális különbségek és az egyetemes emberi jogok ellentmondása szintén a kérdéskör része.

Konkrétan a következő kérdésekre keresek választ. Melyek az állam kötelezettségei a kulturális jogok tényleges érvényesítését illetően? Mennyire szabad egy kormányzat kulturális politikájának megválasztásában? Kizárólag az egyének a kulturális jogok alanyai? Hogyan értelmezhető a kulturálisan elkülönült közösségek kollektív jogalanyiséga?

A KULTURÁLIS JOGOK NEMZETKÖZI SZERZŐDÉSEKBEN ÉS DOKUMENTUMOKBAN

Noha egyes államok alkotmányában is megjelenik, történetileg a nemzetközi jogban kezdődött a kulturális jogok emberi jogként való megfogalmazása,² nevezetesen az Emberi jogok egyetemes nyilatkozatának előkészítése során. A kulturális jogok legfontosabb megfogalmazását a mai napig az egyetemes nyilatkozat 27. cikke jelenti, továbbá az ENSZ Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmányának 15. cikke. Mind a kettő a már említett három jogot rögzíti, a részvétel, az élvezet, illetve a részesülés jogát, továbbá a szerzői védelem jogát. A megfogalmazásban azonban lényeges eltérések vannak. Az univerzális deklaráció a részvétel jogát a *közösség* kulturális életét illetően mondja ki, míg ezt az egyezségokmány csupán általában, birtokos szerkezet nélkül teszi meg. Az előbbi szerint a részvételnek *szabadnak* kell lennie, míg az utóbbi dokumentum ezt nem említi. Az élvezet, illetve a részesülés jogát az univerzális deklaráció a művészet tekintetében is megállapítja, míg az egyezségokmány csupán a tudomány vonatkozásában.

Vajon miért hagyja ki a közösség kultúrájára való utalást, illetve miért szűkmarkúbb az egyezségokmány a kulturális jogokat illetően? A válasz megítélés szerint többrétű. Az absztrakció magasabb szintjén a deklaráció, illetve az egyezségokmány két fontos eltérő jellemzője érdemel említést. Az egyik abban áll, hogy az egyetemes nyilatkozatot eredetileg

nem szánták jogilag kötelezőnek, míg az egyezségokmány egyértelműen nemzetközi szerződés, így az utóbbinál az államok képviselői jobban megválogatták, miben értenek egyet, különös tekintettel arra, hogy a 15. cikk szövegezése 1952-ben történt. A másik jelentős eltérés lényege, hogy noha mindkét szöveg egyéni jogokat rögzít, a deklaráció közösségibb jellegű, mint az egyezségokmány. Ezt bizonyítja az egyetemes nyilatkozat híres 29. cikke, amely kimondja, hogy a személynek kötelességei vannak a közösséggel szemben. Matthew Craven álláspontja szerint szerencsésebb az egyezségokmány szóhasználat, mivel a közösség kulturális életében való részvétel visszamenőleg azt sugallhatja, hogy a deklaráció 27. cikke nem védi a kisebbségi személyek részvételét saját önálló kultúrájukban.³ Ha az egyetemes nyilatkozat készítői akarták volna, akár önálló cikkben, kifejezett módon beilleszthették volna a kisebbségek jogait, de ezt nem tették meg. Az, hogy az eredetileg javasolt „társadalom kultúrája” megfogalmazás csupán az államon belüli domináns kultúrát jelentette volna, kétségtelennek tűnik. Így tehát lehetséges, hogy a deklaráció szövegében a közösség kultúrája a kisebbségek kultúráját is felöleli, amint arra Szabó Imre is rámutatott.⁴ Ami pedig az egyezségokmány szövegének alkotóit illeti, a „községek, amelyhez tartoznak” megfogalmazást elvetették,⁵ és tehették ezt azért, mert a Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmányának ikertestvére, a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya 27. cikkében tartalmazza a nemzeti, vallási, illetve a nyelvi kisebbségi személyek közösségük tagjaival együtt gyakorolt jogát a saját kultúrára. Következésképpen Crawennek igaza lehet. A közösség kultúrája megfogalmazás belefoglalása az egyezségokmányba utólag szűkíthette volna a deklaráció szövegének jelentését, az általa a kisebbségeknek nyújtott, kifejezett rendelkezés híján meglehetősen gyenge védelmet, amely az előbb említett rejtett dimenzió kívül a hátrányos megkülönböztetés tilalmából áll. Ha a vizsgált cikkek szövegét tovább elemezzük, láthatóvá válik, hogy az egyezségokmány a deklarációval szemben külön nevesít állami kötelezettségeket: a kultúra fejlesztését és terjesztését, a nemzetközi együttműködést a kultúra területén, illetve a tudományos tevékenységhez nélkülözhetetlen szabadság tiszteletben tartását. Így tehát – igaz, a tudományos tevékenységre szűkítve, és nem magánál a jognál, hanem az állami kötelezettségeknél – szerepel a dokumentumban a szabad jelleg kimondása.

A faji, illetve a nőkkel szembeni diszkrimináció minden formáját tilalmazó ENSZ-egyezmények a kulturális életben való részvétel tekintetében is kifejezetten tiltják a hátrányos megkülönböztetést

(5. cikk, e. VI., illetve 13. cikk, c.). Az ENSZ Gyermekegyezményének 31. (1) cikke biztosítja a gyermek szabad részvételét a kulturális és művészeti életben. Az UNESCO a kulturális politikákról Mexikóvárosban elfogadott nyilatkozatában elismeri a kulturális önazonossághoz való jogot és számos más deklarációt is elfogadott a kulturális jogok tárgyában. A nemzetközi jogban az említetten kívül is védelemben részesül az nemzeti, a vallási, illetve a nyelvi kisebbségi személyek joga a saját kultúrához, így univerzális szinten az ilyen személyek jogairól szóló közgyűlési nyilatkozatban (4. cikk), továbbá a nemzeti kisebbségek jogairól szóló Európa tanács kisebbségi keretegyezményben (5. cikk). Sajátos megoldást tartalmaz a Kisebbségi vagy regionális nyelvek karta. A karta nem kisebbségi jogokat véd, hanem közvetlenül állapít meg állami kötelezettségeket a hatálya alá tartozó nyelvek és kultúrák tekintetében.

A kulturális jogok tehát megalapozottnak tekinthetők az univerzális nemzetközi jogban, egyébként csakúgy, mint az Amerika-közi és az afrikai, illetve a kisebbségi kultúrát illetően az európai regionális rendszerben is. Ez azt jelenti, hogy az államok szükségesnek tartották a rendszerbe történő beillesztést. Ez azonban a bevezetőben elmondottak alapján önmagában nem elegendő ahhoz, hogy önálló létüket igazolja. Némileg árulkodó, hogy európai keretek között alanyi jogként, nem kisebbségi jogként nem kerültek megfogalmazásra.

Önálló létük igazolására szolgálhatnak a belőlük mint második generációs emberi jogokból fakadó kötelezettségek. Az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága szerint ezek a kötelezettségek a következők: tiszteletben tartani, védeni és teljesíteni, mely utóbbi magában foglalja az elősegítést és a gondoskodást.⁶ Az első generációs emberi jogok esetében a teljesítés általában hiányzik, ez azonban nincs mindig így, hiszen például ahhoz, hogy a választójog valódi politikai akarat szabad kifejezése legyen, az államnak számos gyakorlati feltételről kell gondoskodnia. Igaz, a véleménynyilvánítás szabadsága esetén az állam kötelezettsége főként negatív jellegű, de ha gondoskodáson a szükséges jogi környezet megteremtését is értjük, akkor így kell eljárnia például az elektronikus média sugárzásának engedélyezési rendszerét illetően. Kétségtelen azonban, hogy a legfontosabb állami kötelezettség a tartózkodás a megindokolható beavatkozástól. A kulturális életben való részvétel jogát illetően azonban igen erőteljes állami kötelezettség áll fenn az elősegítésre és a gondoskodásra. Így például a magánkezdeményezések támogatása, intézményi infrastruktúra létrehozása és fenntartása, a kulturális önazonosság fenntartásának elősegítése és így tovább.⁷ Ez a telje-

sítési kötelezettség indokolhatja a kulturális életben való részvétel létét a véleménynyilvánítás szabadsága mellett. A tudomány és a művészet eredményeiből való részesedés ugyancsak többet kíván, mint a hátrányos megkülönböztetés tilalmát, itt is döntő fontosságúak az elősegítő és gondoskodó intézkedések, amelyek ebben az esetben is értelmezhetők igazolásként. Ezzel szemben a szerző szellemi alkotásai tekintetében fennálló védelmi jogának kulturális jogként való megfogalmazása nem sokat ad hozzá egyéb módon garantált érvényesüléséhez. A szellemi alkotások termelési tényezővé, illetve alapvető áruvá válása és az ezt védő „közönséges” jogi szabályozás ugyanis sokkal hatékonyabb garanciaként tűnik fel, mint a nemzetközi jogilag emberi jogként való kimondás, legalábbis az anyagi természetű igényeket illetően.⁸ A tudományos és művészi alkotói szabadság pedig elégséges védelmet kaphat a véleménynyilvánítás szabadsága részeként, hiszen a szükséges mértékű gondoskodási kötelezettség is levezethető belőle.

Az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága az egyezségokmány 15. cikke értelmezése során több fontos tartalmi elemre hívta fel a részes államok figyelmét. Ezek közös jellemzője, hogy különös gondot fordítanak a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok jogaira, a kisebbségek és az őslakosok kultúrájának védelmére, továbbá a részvételre a kulturális politikai döntéshozatalban. A bizottság a részleteket illetően is az aktív állami fellépés híve, így amellett, hogy a televíziós műsorok helyi előállítását szorgalmazza, arra is kíváncsi, vannak-e olyan intézkedések, amelyek azt célozzák, hogy általában a külföldi produkciók ne szorítsák ki az otthon készülőket.⁹

A KULTÚRA FOGALMA

A kultúra fogalmát illetően könnyű eltévedni a különböző meghatározások erdejében, és még az a Szent Ágostontól eredő megoldás sem segít, amely szerint ha kérdezed, nem tudom, ha nem kérdezed, tudom. Következésképpen rendkívül hasznos, ha csupán a kultúra fogalmának egyes, az alanyi jogok oldaláról fontos értelmezéseit tárgyaljuk. Így járt el Rodolfo Stavenhagen, aki három kultúrakonceptiót különböztet meg:¹⁰ a kultúra mint tőke, mint alkotás, illetve mint a teljes emberi élet.

Az első felfogás értelmében a kultúra az emberiség eddig felhalmozott anyagi és szellemi öröksége, amelyhez az egyéneknek joguk van hozzáférni. A felhalmozás az egyéni teljesítmények nyomán kollektív tevékenység eredménye. A kérdés most már az, ho-

gyan határozzuk meg a felhalmozót. Egy állami keretben élő társadalom kultúrája, egy társadalmon belüli eltérő csoportok kultúrái, a kulturális értelemben felfogott nemzet kultúrája, az emberi kultúra? Akárhogyan is van, a kultúrának ebből a felfogásából első sorban a hozzáférés szabadsága következik.

A második értelmezés szerint a kultúra a tudományos és művészi alkotás folytatása, és ebben az esetben a létrehozás és az értelmezés szabadsága bizonyul a leglényegesebbnek. Hozzátehetjük azonban, a közösségnek is joga kell legyen arra, hogy szabadon folytassa kulturális felhalmozó tevékenységét.

A harmadik felfogás szerint a kultúra az egyik társadalmi csoportot a másiktól megkülönböztető anyagi és szellemi tevékenység összessége. A kultúra tehát az értékek, szimbólumok és gyakorlati tevékenységek elkülönült társadalmi csoportot képező együttese, amelynek révén az adott közösség gondoskodik önmaga folyamatos újratermeléséről. Így a világ népei sok ezer különböző kultúrát hoztak létre, amelyek bizonyos mértékig természetesen átfedik egymást. Ebből a felfogásból a kulturális önazonossághoz való jog következik. Ez a felfogás ugyanakkor megkérdőjelezi az egyetemes emberi kultúra létét. Amint ezt Claude Lévi-Strauss megfogalmazta: „Nem csukhatjuk be a szemünket azzal a ténnyel kapcsolatban, hogy a világkultúra koncepciója nagyon is vázlatos és tökéletlen, továbbá érzelmi tartalma irányzatos. [...] Nincs és soha nem is lehet abszolút értelemben felfogott világcivilizáció – amelyet egyébként gyakran értelmeznek így –, mivel a civilizáció a legnagyobb lehetséges mértékig különböző civilizációk együttélését foglalja magában, illetve belőlük áll. A világcivilizáció valójában nem jelenthet többet, mint a kultúrák világméretű koalícióját, amelyek mindegyike megőrzi saját eredetiségét.”¹¹

Lévi-Strauss tehát az egyetemes emberi kultúra tagadása mellett lehetségesnek látja a „kultúrák világméretű koalícióját”, míg az 1990-es évek egyik nagy hatású politikai gondolkodója – akinek nézetei az Egyesült Államokat 2001. szeptember 11-én ért terrorista támadás óta ismét divatba jöttek – a civilizációk összeütközésére helyezi a hangsúlyt. Samuel P. Huntington szerint az egyetemes emberi civilizáció nemhogy nem létezik, de korunkban a nemzetközi konfliktusok a különböző civilizációk törésvonalai mentén keletkeznek. Egyébként ő is fontosnak tartja a közös jellemzők keresését mint az ilyen konfliktusok megoldásának útját. Huntington úgy látja, hogy az egyetemes civilizáció kizárólag a Nyugat hamis önképeként létezik, illetve valóságként csupán az úgynevezett Davos-kultúrában, azaz az üzlet, a tudomány, a politika és a média angolul értő, transznacionális közösségében. Emellett különbséget tesz a ci-

vilizáció és a modernizáció között – szerinte a nem nyugati kultúrák csupán az utóbbit veszik át –, másrészt hivatkozik az úgynevezett őshonosodásra. Az őshonosodás főként a harmadik világbeli vezető osztályok és politikai döntéshozók második nemzedékét jellemzi, lényege a nevelés útján elsajátított nyugati értékek feladása, visszatérés az ősök kultúrájához, legnyilvánvalóbb jele pedig a vallási megújulás, így például az iszlám reneszánsz.¹² Ezt a jelenséget szélesebben értelmezve és egy antik példán keresztül érzékeltetve Donald J. Puchala kilöködésként nevezi.¹³ Ami Huntington tételének lényegét illeti, azt gondolom, a modernizáció sokkja a törzsi azonosulás irányába taszítja az embereket, amely a modernizációval együtt járó nyugati értékek és életmód teljes elutasítását is eredményezheti: bezárkózást a saját kultúrába; ugyanakkor elvezethet a tradícióhoz való egészséges ragaszkodáshoz és egyfajta dinamikus együttéléshez a helyi és az idegen kultúra között, ahogyan ez a délkelet-ázsiai társadalmakban történt. Ez utóbbi esetben jelentősen csökken a civilizációs konfliktus valószínűsége. Ami az egyetemes kultúra üres kagylóhéjnak minősítését illeti, ez azt jelenti, hogy az emberiségnek nincsenek közös hagyományai. Amint ezt György Péter megfogalmazta: „Akarjuk-e, hogy fennmaradjon e feltételezés: van az emberiségnek egy olyan hagyománya, amelyik mindenkire tartozik. Csak annyira, ahogy azt Babits gondolta volt a világirodalomról. Valami, amit különböző kultúrákból szőttek, valami, amiben még az imperializmus is egy rész csupán – még ha tagadhatatlanul jelen is van –, valami, amit mindenütt megőrzésre érdemesnek tartanak. Ha ebben nem hiszünk, akkor tényleg lemondunk a kisebbségekről, bármely típusukról is legyen szó. Végre is az igazi sértés – s maradjunk egy metafora erejéig itthon –, ha azt hisszük, hogy a cigányokra nem tartozik mindaz, amit illő tudni, mondjuk az antik vázák hamisításáról. Ha egyszer csak felosztjuk a hagyományt, mondván, van nekik *sajátjuk*, akkor szerintem nem csupán felszabadítottuk ama kisebbségeket, melyek a mi többségi kultúránk régióiban élnek, hanem végképp el is hagytuk azokat. Ez a posztmodern igazi csapdája, ez az igazi kihívás, amelyre nincsen általános válasz, csak a megoldások tucatjai vannak.”¹⁴

A kulturális jogok tartalmának tehát a csoport kultúráján túl ki kell terjednie a halott európai (fehér) férfiak kultúrájára is. Mi több, ha a „posztmodern igazi csapdája” ellenére a kultúra harmadik, antropológiai meghatározását fogadjuk el, az első definíció eseténél is erősebben vetődik fel a kollektív jogalanyiség kérdése. Minden kulturálisan elkülönült csoport igényt tarthat saját kultúrája szabad fenntartására és gazdagítására, azaz a kulturális önazonosságra.¹⁵ Ez vi-

szont elvezet a kollektív jogalanyiságnak az adott jog tartalmán túlnyúló általános problémáihoz is. Továbbá felveti a kérdést, az egyén joga a kulturális életben való részvételre, pontosabban alkotói, illetve más kultúrákhoz való hozzáférési szabadsága hogyan fér össze a közösség jogával saját kultúrája megőrzésére. Ez a posztmodern kulturális filozófiai csapda jogi megfogalmazása. Ahogyan Asbjorn Eide írja, a kulturális jogok „tépve lógnak” a csoportkultúrájuktól eltérő egyének szempontjai, illetve a kulturálisan meghatározott csoportok érdekei között.¹⁶

EGYÉNI ÉS KOLLEKTÍV JOGALANYISÁG

Ha a közösségnek joga van kulturális önazonosságának megőrzéséhez, az egyénnek pedig a sajátja megválasztásához és a két jog összeütközésbe kerül, akkor viszonylag egyszerű képlettel van dolgunk. A megoldás az egyén saját kulturális önazonossága megválasztásának elsőbbsége. Ez alapvetően három okra vezethető vissza, amelyek közül az első jogi, míg a másik kettő szociológiai jellegű. Az egyén joga sokkal megalapozottabb a nemzetközi jogban, az ENSZ Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya – csakúgy, mint általában az emberi jogi szerződések és dokumentumok – az egyének jogait rögzíti, a népek jogalanyiségének elismerése¹⁷ pedig, amely a kulturális jogok tekintetében is megfogalmazható,¹⁸ az önrendelkezési jog kivételével meglehetősen bizonytalan. További érv, hogy a polgári és politikai jogok közül az adott közösség elhagyása az egyesülési vagy a vallásszabadság alapján garantált. Ami a szociológiai érveket illeti, az egyénnek a csoporttól eltérő választása, ha az valóban egyéni, aligha veszélyezteti annak elkülönült kulturális közösségként való létét. Ha azonban tömeges döntésről van szó, akkor vagy a közösség belső viszonyai szorulnak változtatásra, mivel elvesztették az egyén számára vonzó jellegüket, vagy a csoportot érintő külső feltételek váltak kedvezőtlennek. Kollektív jogról csupán a második esetben lehet szó, ennek kötelezettje pedig az állam lehet, abban az értelemben, hogy gondoskodjék a fennmaradáshoz szükséges külső feltételekről. Ezen túlmenően pedig – legalábbis ami az egyén által valóságosnak érzett közösségeket illeti – a kultúrából való kilépés, az attól egyéni választás útján történő eltérés nem egyszerű dolog. A legnyilvánvalóbb példa az ilyen közösségre a család. Alasdair MacIntyre ezt úgy fogalmazta meg, hogy saját körülményeinket egy bizonyos társadalmi identitás hordozóinak tekintjük. Családunk, városunk, nemzetünk múltjából jogos elvárásokat és kötelezettségeket örö-

kölünk, és azok erkölcsi kezdőpontunkat jelentik.¹⁹ Következésképpen a közösséget védi a hagyomány, az, amit az egyének érzelmileg és materiálisan nyújtnak.

A közösség joga saját kulturális örökségéhez és önazonosságának megőrzéséhez azonban más kérdéseket is felvet. Ezek lényege, hogy milyen konkrét anyagokat illet meg ez a jog. Ha a választ a pozitív nemzetközi jog alapján adjuk meg, ilyen közösségek nincsenek, hiszen az az egyének jogát védi. A kivételt a már említett önrendelkezési jog jelenti, amely minden nép jogaként, azonos szöveggel került be a két emberi jogi ENSZ-egyezségokmányba, s a kulturális fejlődésre is kiterjed.²⁰ A nemzetközi jog alapján tehát azt mondhatjuk, hogy bizonyos közösségek, így a nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek, illetve az őslakosok az egyéni jogvédelem – a szakirodalom bevett kifejezésével élve – haszonélvezői. Ha a választ az identitás kérdését fő témává avató politikai filozófiához fordulunk, ilyen közösséget jelentenek a domináns kultúra által marginalizált egyéb társadalmi csoportok is.

A kisebbségek jogaira még visszatérek, most azonban azt a kérdést vizsgálom meg, hogy a globalizáció, az amerikanizáció körülményei közepette kiterjed-e az önazonosság megőrzését illetően egy adott államon belüli domináns kultúra mögött álló közösség jogalanyisága a védelemre. Az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága által a részes államokhoz intézett, az előbbieken idézett kérdései alapján igen. Egyébként az erre a kérdésre adott válasznak fontos következményei lehetnek egy ország vagy egy nagyobb egység (az Európai Unió) kulturális politikáját illetően, hiszen legitimitást nyújthat számára. A legitimitás megkonstruálása az egyezségokmány mellett más úton is lehetséges. Az önrendelkezési jog államon belüli gyakorlása egyelőre egy politikai demokráciával. Az emberi jogok nyelvén kifejezve: a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának 1. cikke (az önrendelkezési jog) a legszorosabb összefüggésben áll a 25. cikkel (a politikai részvétel joga).²¹ Így a demokratikus államvezetés az önrendelkezési jog révén kapott felhatalmazás alapján alakítja kulturális politikáját és annak részeként védő intézkedéseket is bevezethet. Erre egyébként jogalapot teremt a Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmányának 15. cikk 2. pontja, amely többek között a kultúra megőrzését biztosító intézkedések megtételére kötelezi az államot. Az Európai Unió esetében pedig segít a szuverenitás átruházásának doktrínája.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy további kérdések ne lennének felvethetőek. A kulturális politika által hozott védő intézkedések ugyanis szembe kerülhetnek az egyén jogával a kultúra élvezetére – a

nemzeti kulturális termékek előnyben részesítése legalábbis az egyéb produkciókhoz való hozzáférés korlátja lehet egyes esetekben –, és ez egyúttal az informálódás szabadságát is sértheti. Azt gondolom, annak eldöntése, hogy mikor áll fenn ez a helyzet, az intézkedések jellegétől függ.²² A megítélésben fontos szerepet játszhat a szükségességi-arányossági teszt, amelynek segítségével eldönthető, hogy a védő intézkedés elfogadható korlátozása-e az említett két emberi jognak.

SZÜKSÉGES-E A KISEBBSÉGI ÉS AZ ŐSHONOS KULTÚRÁK VÉDELME?

Az alcímben megfogalmazott feltevés a nemzetközi jog számára nem kérdés: az ENSZ Polgári és politikai jogok egyezségokmánya egyértelműen az államok kötelezettségévé teszi azt, nem is szólva a már szintén említett két európai szerződésről, a kisebbségi keretegyezményről és a nyelvi kartáról. Mégis mielőtt erről lenne szó, érdemes röviden foglalkozni az erről folytatott vitával vagy legalábbis bizonyos elemeivel. Ennek révén válnak érthetővé azok az intellektuális kétségek, amelyek a kisebbségi kultúrák és általában a kisebbségi jogok belső és nemzetközi védelmének értelmét illetően felmerülnek.

A kétségek, amelyeket Jeremy Waldron fogalmazott meg, lényegében három kérdés köré csoportosíthatók.²³ Az első: szükséges-e a kisebbségi kultúrák védelmében beavatkozni, állami intézkedéseket hozni, amikor a kultúrák élnek, növekednek, változnak, néha pedig eltűnnek vagy más kultúrákkal keverednek. A második szerint nincs is mit védeni, nincsenek már homogén és főleg nincsenek már tisztán megőrzött kultúrák. Waldron idézi Salman Rushdie esszéjét, amelyben azt írja a *Sátáni versek* című, elhíresült könyvről, hogy az az emberek, kultúrák, gondolatok váratlan kombinációit, keveredését és tisztátalanságát ünnepli. A harmadik arra vonatkozik, hogy az "én" Will Kymlicka felfogásával szemben *saját* szabad választása szerint és annak fenntartása érdekében a John Rawls által megfogalmazott alapvető társadalmi javakra tekintettel – ilyen a jog és a szabadság, a lehetőség és a hatalom, továbbá a jövedelem és a vagyon²⁴ – dönt az életre szóló terveiről, nem pedig a készen kapott kulturális hagyományok, életformák, eszmék keretei között. Kymlicka egyébként az elvárásokat keletkeztető társadalmi javak közé sorolja ez utóbbiakat is.

Ami az első kérdést illeti, azt Kymlicka úgy értelmezi, mintha egy kultúra eltűnése egy állás elvesztésével érne föl. Amint mondja, annak analógiájára,

hogy nem feltétlenül érezzük kötelezőnek egy versenyképtelen iparág életben tartását, amíg máshol is lehet munkát találni, miért kellene egy kisebbségi kultúrát védeni addig, amíg tagjait segítjük egy másikat találni. A kultúra váltása azonban fájdalmas és költséges folyamat. A kultúra váltása olyan, mint a szegénységi fogadalom szerinti élet: egy alapvető erőforrásról való lemondáson alapul.²⁵ Emellett véleményem szerint az sem elhanyagolható, hogy a kultúrák életciklusát hangsúlyozó felfogás valahol a hegeli szükségszerűségnek történő ellenszegülésként értelmezi a kisebbségi kultúrák támogatását. A beavatkozás kellő feltételek esetén nyitott végűvé teheti egy kisebbségi kultúra sorsát. A metaforikus piac helyett pedig a konkrét piacra gondolva úgy vélem, az mindig a többség választásának, azon belül kulturális választásának kedvez, következésképpen nem bízható rá a kisebbségi kultúra védelme.

A kultúrák kevert jellegével kapcsolatban Kymlicka rámutat, néhány hatás aligha hoz ilyet létre. Waldron példája a kínai ételt fogyasztó és gyermekeinek Grimm-meséket olvasó ír-amerikairól nem a kulturális kaleidoszkóp bizonyítéka, nem jelent igazi elmozdulást a saját kultúrától. Ebben az esetben – állapítja meg – a sokféle hatást egyesítő amerikai kultúra nyújtotta lehetőségek kihasználásáról van szó.²⁶ Ehhez még hozzátehetjük azt is, hogy a Grimm-mesék többségének van magyar népmesei változata, mégsem tekinthetjük ezt egy kevert, magyar–német kultúra létezésé bizonyítékának. Ami a kínai ételek fogyasztását illeti, az még a bevándorlók leszármazottai közül álló Egyesült Államokban sem váltotta fel mondjuk a hálaadás napi sült pulykát. Egyszerűen ellentétes a mindennapi tapasztalattal, hogy a „jó” értelmezésében vagy az életre szóló tervek készítésében az egyébként teljesen racionális és szabad egyénekre is ne gyakorolnának döntő befolyást a kulturális hagyományok és életmódminták.²⁷

Következésképpen a kisebbségi kultúrák értékjellegét és védelmük szükségességét – legalábbis ezekkel az érvekkel – nem lehet megkérdőjelezni. Az igazságnak persze tartozunk azzal, hogy a kisebbségek védelmét természetesen nem az ilyen kétségek nehezítik, inkább a homogén nemzetállam eszméje, az etnikai nacionalizmus és más efféle dolgok, amelyek viszont súlyos konfliktusokhoz is vezethetnek.²⁸

A szűkebb értelemben felfogott kulturális jogok nemzetközi jogi védelme nem vetíthető rá automatikusan a kisebbségi kultúrákra, legfeljebb értelmezés útján. A nemzetközi jogilag garantált kisebbségi kulturális jogok ugyanis azoktól eltérő formában és tartalommal kerültek kimondásra. Velük kapcsolatban a legizgalmasabb kérdés az, hogy mire terjed ki ebben az esetben a kultúra fogalma, valamint hogy

a védelem milyen jellegű állami kötelezettség alapján, milyen részjogok megvalósításának elősegítésével történik. Az ENSZ Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya 27. cikke szerint a nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együtt saját kultúrájuk legyen; a cikk garantálja még saját vallásuk és saját nyelvük gyakorlását is. Következésképpen a kultúra fogalma az adott összefüggésben a valláson és a nyelven túli elemeket jelent. Az is egyértelműnek tűnik, hogy az állam kötelezettsége negatív jellegű, indokolatlanul nem avatkozhat be a kisebbségi jogok gyakorlásába. Felvethető a kérdés, hogy az „ilyen kisebbségekhez tartozó személyek [...] csoportjuk más tagjaival együtt” megfogalmazás nem ad-e kollektív jogot a kisebbségi közösségnek. Valójában olyan egyéni jogokról van szó, amelyeket csak másokkal együtt lehet gyakorolni, a gyülekezési vagy az egyesülési szabadsághoz hasonlóan. A különbség abban áll, hogy a nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségi jogok gyakorlása előfeltételezi az ilyen közösség és annak kultúrája létét, míg az említett két általános emberi jog esetén – legalábbis részben – azok gyakorlása hozza létre.

Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága a hozzá érkezett egyéni panaszok alapján eljárva a 27. cikk tekintetében szélesen értelmezi a kultúra fogalmát. A *Lubicon Lake Band*-esetben²⁹ kimondta, hogy a cikk szerinti védelem kiterjed az olyan gazdasági és társadalmi tevékenységekre, amely a közösség kultúrájának részét képezi. Majd hozzátette, az olyan történeti egyenlőtlenségek, illetve újabb fejlemények, amelyek fenyegetik a közösség kultúráját és életmódját, sértik a 27. cikket. Ez utóbbi azért is fontos, mert annak bizonyítéka, hogy a bizottság antropológiai értelemben használja a kultúra fogalmát. A *Kitok*-ügyben³⁰ ugyancsak kiemelte, hogy noha rendes esetben a gazdasági tevékenység szabályozása egyedül az államra tartozik, ha az lényegi eleme az etnikai közösség kultúrájának, akkor védelmet élvez. Francesco Capotorti szerint a többségi állam a kisebbségi kultúra kapcsán köteles a Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya 15. cikkéből eredő jogokat biztosítani. Capotorti tehát egymásra vetíti a két egyezségokmányból eredő kötelezettségeket.³¹ Ahhoz azonban, hogy ezt megtehesse, át kellett értelmeznie a 27. cikkből eredő állami kötelezettség jellegét. Ezt annak jegyében végezte el, hogy a tisztán passzív állami magatartás azt hatástalanná tenné.³² Megítélésem szerint ebben ugyan teljesen igaza van, ez mégsem következik a szerződés szövegéből. Az ENSZ közgyűlésének 1992. évi nyilatkozata a nemzeti vagy etnikai, vallási, illetve nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek

jogairól (47/135.) 4. cikkének 2. pontjában egyértelművé teszi a kérdést. A nyilatkozat kimondja, hogy az államok, ahol szükséges, intézkedéseket foganatosítanak a kisebbségekhez tartozó személyeknek a sajátosságaik kifejezéséhez és kultúrájuk, nyelvük, vallásuk, hagyományaik és szokásaik fejlesztéséhez szükséges kedvező környezet kialakítására.³³

Európai szinten a keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről szóló 15. cikkében tovább erősíti az állami kötelezettség pozitív jellegét. Az állam köteles a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára olyan feltételeket teremteni, amelyek szükségesek a kulturális életben való hatékony részvételükhöz. A keretegyezmény tehát kifejezetten garantálja a részvétel jogát, amelynek hatékonynak kell lennie. A Kisebbségi vagy regionális nyelvek kartája kifejezett állami kötelezettségek halmaza, amely a II. fejezet szerinti szerényebb, illetve a III. fejezet alapján járó részletes védelmet³⁴ is kiterjeszti a kultúrára.

Az őshonos kultúrák különleges helyzetű kisebbségi kultúrák, melyeket egy-egy terület meghódítása előtt domináns helyzetben lévő népek hoztak létre. Az általános kisebbségi védelem mellett azért indokolt, hogy külön is foglalkozzunk velük, mivel életmódjuk és kultúrájuk sokkal eltérőbb, ebből következően különleges igényeik – így földtulajdoni, illetve -használati jogok, ideértve a területhez kapcsolódó természeti erőforrások feletti rendelkezést, továbbá ezekből eredő kompenzációs jogok – lehetnek. Az őshonos népek jogai lényegében kulturális jogok.³⁵ A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) által a független államokban élő őshonos és törzsi népekről elfogadott 169. számú egyezmény preambuluma elismeri az ilyen népek törekvéseit arra, hogy ellenőrzést gyakoroljanak intézményeik, életmódjuk és gazdasági fejlődésük felett, továbbá hogy fenntartsák és fejlesszék önazonosságukat, nyelvüket és vallásukat, mindezt annak az államnak a keretében, ahol élnek. A 4. cikk védő intézkedések meghozatalára kötelezi az államokat, többek között a kultúra tekintetében. A 8. cikk 2. bekezdése szerint az őslakos népeknek joguk van ruházatuk és intézményeik megtartására. A feltehetően 2004-ben elfogadásra kerülő, egyelőre tervezet formájában létező ENSZ közgyűlési nyilatkozat 4. cikkében az őshonos népek jogairól megállapítja: „Az őshonos népeknek joguk van arra, hogy fenntartsák és megerősítsék eltérő politikai, gazdasági, szociális és kulturális sajátosságaikat, csakúgy, mint jogrendszerüket, ugyanakkor, ha így döntenek, megőrzik jogukat a teljes részvételre az állam politikai, gazdasági, szociális és kulturális életében.”

Mind az idézett ILO-egyezmény, mind a nyilatkozat-tervezet a *népek* jogairól beszél. A jogalany te-

hát a közösség, nem pedig annak tagjai. Emellett az ILO-egyezmény a nép mint kollektív jogalany elismerésével kapcsolatban felhozható legsúlyosabb nemzetközi jogi problémát illetően is talált megoldást. Ennek a problémának a lényege az, hogy ha egy közösséget egyszer népként ismernek el jogalannak, miért ne igényelhetné a népek jogát az önrendelkezésre, amely végső fokon a kiválást is magában foglalja. A megoldás az, hogy az 1. cikk 3. bekezdése kimondja: abból, hogy az egyezmény a nép fogalmát használja, nem lehet arra következtetni, hogy a nemzetközi jogban ahhoz társítható jogok ideérthetők lennének. A nyilatkozat-tervezet a kiválást jogát egyszerűen úgy veti el, hogy noha 3. cikkében biztosítja az önrendelkezési jogot, az adott államon belül tartja azt megvalósíthatónak, amint ez az idézett 4. cikkből is megállapítható – mutat rá Anne-Christine Bloch.³⁶

Az önrendelkezési jog, illetve a belőle levezethető kiválási jog kiiktatására egyébként más nemzetközi jogi technikák is elképzelhetők. Ilyen lehet például az, amit az ENSZ keretében alkalmaztak, hogy az tudniillik csupán a gyarmati vagy az idegen uralom alatt élő népeket illetné meg. A másik, ugyancsak az ENSZ-ben használt megoldás szerint a nép mint az önrendelkezés alanya egyszerűen az állam lakosságát jelenti.³⁷

A közösségi jogalanyiságnak azonban más problémái is vannak, mint az, amely a népek önrendelkezési jogával áll összefüggésben. Bizonyos esetekben nehéz lehet eldönteni, létezik-e egyáltalán a közösség. A másik fontos kérdés a képviselő: ki vagy mi igényelheti az adott jogot a közösség nevében. A logikus válasz erre az, hogy a közösség által létrehozott testület járhat így el. Ez azonban további nehéz kérdésekhez vezet. Mi a helyzet akkor, ha a közösségnek több szervezete van és egyformán felléphetnének a közösség nevében? Ha azonban csupán egyetlen testület létezik, hogyan biztosítható az azon belüli demokratikus döntéshozatal? Egy másik probléma, miként állapíthatók meg a közösség határai, ki tekinthető a közösség tagjának. A nyílt regisztráció nemzeti vagy vallási kisebbségi közösségek esetében a múlt tapasztalatai alapján súlyos kockázatokat rejthet. A válasz ezekre a kérdésekre, legalábbis a többségükre a testületi jogalanyiság lehet. A kérdés most már az, hogy ki a jogalany: maga a közösség, vagy a tagjaik által a képviselő érdekében létrehozott szervezet. Ha az utóbbi, akkor pontosan tudható, kik állnak mögötte, kiket képviselhetnek, és az egyesülési joggal összefüggésben belső működése is ellenőrizhető. Mindez azonban bizonytalan, ha a jogalany maga a közösség és szervezete csupán a tényleges cselekvő. A szervezet jogalanyisága viszont elkerülhetetlenné teszi a nyílt tagsági viszonyt. Másrészt kérdés, hogy egy olyan szervezet,

amelyet a közösségnek csupán egyes tagjai alkotnak, célul tűzheti-e az egész közösség szolgálatát. Egyébként ezeket a problémákat próbálta áthidalni egy heroikus halálugrással az 1993. évi magyar kisebbségi törvény, amikor közjogi szervekként, bármely többségi állampolgár részvételével történő választás útján hozta létre a kisebbségi önkormányzatokat.

A nemzetközi jog szempontjából e kérdés legfontosabb aspektusa eljárási jellegű: kinek legyen nemzetközi intézmények előtt panaszjoga: a kisebbségi csoport tagjainak mint egyéneknek vagy magának a közösségnek? Nyilván ez utóbbi esetben is felvethető a reprezentativitás problémája. Ez azonban a nemzetközi panaszjogot adó két diszkrimináció elleni egyezmény végrehajtásának tapasztalatai alapján nem jelent gyakorlati gondot. A faji megkülönböztetés minden formáját tiltó ENSZ-egyezmény 14. cikkének 2. pontja szerint ha a részes állam lehetővé teszi, az egyének mellett azok csoportja is panaszt tehet a vállalt kötelezettségek megsértése miatt. Ugyanígy fogalmaz a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetést tiltó egyezményhez csatolt és panaszjogot biztosító jegyzőkönyv; igaz, ez utóbbi esetben még nem alakult ki számottevő gyakorlati tapasztalat.

CSOPORTKULTÚRÁK ÉS AZ EMBERI JOGI UNIVERZALIZMUS

Nem zárja-e ki a nemzetközi védelmet az egyéni vagy kollektív jog a kulturális önazonossághoz, ha az adott kultúra nem tekinti értéknek az emberi jogokat? A választ nehezíti, hogy a kulturális önazonossághoz való jogot magát is a nemzetközi jog biztosítja. Azoknak tehát, akik tagadják az emberi jogok egyetemességét, a nemzetközi jogon kívüli igazolást kellene találniuk álláspontjuk alátámasztására. Ehelyett azonban gyakran egyszerűbb megoldást választanak, és szembeállítják az emberi jogok tiszteletben tartását az állam szuverenitásával, az utóbbit részesítve előnyben. Erre természetesen mindig ad alkalmat, ha az *ő saját* államuk kénytelen az emberi jogok megsértése miatt nemzetközi bírálattal szembenézni.

Az emberi jogok kulturális alapon történő tagadása elveszi az egyéntől a választás jogát. Így az egyén nem, csupán a közösség a tényleges alany, hiszen az egyén helyett a csoport már választott. A kulturális relativizmus tehát alárendeli az egyént a csoportnak, az egyén jogát a közösség jogának. Ha azonban jobban meggondoljuk, ez a felfogás egy közösség kultúráját állandónak tételezi, és ezzel azt is kizárja, hogy az, noha eredetileg nem ismerte, utóbb befogadja az emberi jogokat. Ezzel pedig szűkíti a közösség jogát kultúrájának megőrzésére és elveszi tőle jogát annak fejlesztésére.

Az emberi jogok koncepciója logikailag egyetemes jellegű, míg történetileg a nyugati kultúrához kötődik.³⁸ Az emberi jogok egyetemes, minden embert megillető koncepciójának nemzetközi jogba foglalása azon a feltételezésen alapul, hogy létezik univerzális emberi kultúra, melynek részét képezik az emberi jogok. Se szeri, se száma azoknak a munkáknak, amelyek bizonyítani igyekeznek, hogy bár nem a világ Európán kívüli civilizációi alakították ki, de ők is mind, kivétel nélkül szervesen kapcsolódnak az emberi jogok koncepciójához. Ennek objektív alapját az egyén helyzetére vonatkozó közös kiindulópontok adják, ha úgy tetszik, a kultúra egyetemesnek tekintett része. Ugyanakkor aligha tagadható, hogy jelentős kulturális különbségek állnak fenn például az egyén és a közösség viszonyát, az állami tekintély tiszteletét, a vallási hagyományokat illetően. Ezek komoly eltérésekhez vezethetnek az egyes emberi jogok elismertségét és tartalmát illetően. Ugyanakkor az állam léte egyetemes jelenség, minden emberi kultúra ismeri és az emberi jogok létének igazolása ebből eredeztethető. Az egyén védelmének alapját az állammal szemben az előbbi veleszületett és elidegeníthetetlen jogai jelentik. Ami oda vezet, hogy az egyén jogainak korlátozását az államnak kell indokolnia. Ha az állam egyetemes, márpedig az, akkor az emberi jogoknak szintén ilyen jellegűnek kell lenniük, függetlenül attól, mely kultúrában születtek. Fogalmazhatunk úgy is, hogy ha az emberi jogok nem léteznének, ki kellene találni őket. Persze, az állam létének és funkcióinak egyetemessége is viszonylagossá tehető oly módon, hogy az egyén vele fennálló viszonyában a Föld különböző részein létező különbségeket felnagytítjuk. Egyébként az európai kultúra (ebben a tekintetben) is dekonstruálható. Ha nem is vizsgáljuk azt a kézenfekvő kérdést, hogy Európa eltérő részei történetileg és a jelenlegi gyakorlatot illetően is – az európai emberi jogi egyezményben való részvétel ellenére – mennyire eltérően garantálják az emberi jogokat, akkor is könnyen alátámaszthatjuk ezt a következtetést. Hiszen például az emberi jogokat illetően jelentősen különbözik egymástól az organikus jogfejlődéssel és a bíróságok jogkiterjesztő gyakorlatával jellemezhető angol megközelítés a deklarációk, az írott alkotmányok és a politikai forradalmak francia útjától, és ennek mind a mai napig el nem hanyagolható hatása van. Arról már nem is szólva, hogy Európának pontosan az a része, amely az emberi jogok szülőföldjének tekinthető, ma már multi-kulturális.³⁹

Ha engedünk az egyetemességből, az azt jelenti, hogy a kulturális eltérések alapján nem minden emberi jog illet meg minden embert, illetve nem

mindenkit azonos mértékben. Ilyen módon elvész az emberi jogok egyetemes védelmének jogfilozófiai alapja és indokoltsága is. Ugyanakkor azzal a problémával is szembe kell nézni, hogy elvi kompromisszumra nincs lehetőség. Ha ugyanis közvetítő álláspontot foglalunk el, és úgy okoskodunk, hogy bizonyos emberi jogok – a kultúrák kölcsönhatása, illetve átfedése miatt – egyetemesek, míg más emberi jogok éppen az ilyen eltérések következtében nem, a minden embert megillető egyenlő méltóság akkor is odavan. Ezzel szemben az igazság feltehetően valahol középen van. Abból a fontos gyakorlati dilemmából, hogy konkrétan kit milyen jogok illetnek meg, a Kis János által felállított negatív bizonyítási elv jelentheti a kivezető utat. A helyes kiindulópont az, hogy az egyenlő emberi méltóság alapján minden embert megillet elvileg az emberi jogok teljessége, és a bizonyítási teher arra hárul, aki egy konkrét emberi jogot egy személytől elvitat.⁴⁰ Ez a megoldás, mivel megengedi annak bizonyítását, hogy egy emberi jog bizonyos személyeket nem illet meg, mert társadalmuk kultúráján belül az nem igazolható, nem tagadja a kulturális relativizmus lehetőségét. Ugyanakkor főszabályként, de egyes esetekben megdönthető vélelemként fenntartja az egyenlő méltóság, az emberi jogok egyetemessége elvét.

A kulturális relativizmus nemzetközi jogi megítélésénél döntő szempont az annak alapját képező konszenzus. Ha tehát egy állam formálisan, de jogilag érvényesen elfogadja az egyetemes emberi jogi normákat, akkor azok kötelezik, függetlenül kulturális sajátosságaitól. A kulturális eltérések megjelenítésére jogi lehetőséget az egyetemes emberi jogi szerződésekhez fűzött fenntartások teremtenek. A kulturális eltérések megjelenhetnek azokban a különbségekben is, amelyek az egyetemes és a regionális emberi jogi egyezmények között léteznek.

Szociológiai értelemben a probléma lényege azonban másutt keresendő, tudniillik abban áll, hogy a fejlődő világ államainak túlnyomó többsége egyszerre túl erős, illetve túl gyenge az egyetemesen védett emberi jogok realizálását illetően. Túl erős ahhoz, hogy vele szemben az emberi jogok tömeges megsértése esetén hatékony társadalmi ellenállás bontakozzon ki, és túl gyenge, hogy az egyetemes emberi jogok nevében meghaladja a gyakran évezredek óta fennálló tradíciókat. A helyzet paradox. Egy fundamentalista kultúrában csupán egy totalitárius állam lehetne képes arra, hogy teljes mértékben érvényesítse az emberi jogokat – persze, tehetjük hozzá, csak akkor, ha ez valamilyen érthetetlen okból az ambíciói közé tartozna. Emberi jogi diktatúra azonban csupán az alapvető jogok megsértésével jöhetne létre.⁴¹

NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

A kultúra, akármelyik értelmezését fogadjuk is el, túl fontos dolog ahhoz, hogy a jogászokra bizzák. Az emberi jogi megközelítésnek azonban ebben az esetben is van létjogosultsága. A szűkebb értelemben felfogott kulturális jogok létét igazolja a második generációs jogok esetében alapvető fontosságú állami gondoskodási kötelezettség. Ez annak ellenére így van, hogy egyes első generációs jogok, így elsősorban a véleménynyilvánítás szabadsága szintén védelmet nyújt ezen a területen, főként a kulturális életben való részvétel tekintetében. Az egyén választása, az önazonosságát illető döntés megelőzi a közösség jogát saját kultúrája megőrzésére, de ez utóbbi az egyik kiindulópontul szolgál az előbbihez. A domináns kultúra védelme is indokolt lehet, de a kisebbségi kultúrák tekintetében egyértelmű nemzetközi jogi kötelezettségek állnak fenn. A kulturális és egyéb közösségek jogalanyisága több, nehezen megválaszolható kérdést vet fel. Az igazi dilemma az, elégséges-e, ha a közösségeket, így elsősorban a kisebbségeket tagjaik egyéni jogvédelme hasznélvezőinek tekintjük, a jogvédelmük szükségszerűen fennálló közösségi igényeit pedig a kollektív gyakorlás, illetve az ezek alapján létrejövő szerveződések jogainak elismerése útján oldjuk meg és a nemzetközi panaszjogot is tagjaikra korlátozzuk. Úgy vélem, ha az egyén saját választásának, tehát a kulturális közösség identitásától eltérő önazonosság megfogalmazása jogának elsőbbségét fenntartjuk, a közösségi jogok is működhetnek a gyakorlatban. Az emberi jogok egyetemességét tagadó relativizmus tagadja az egyén, sőt akár a közösség választását is, hiszen egy emberi jogokat eredetileg nem ismerő kultúra később befogadhatja azokat.

JEGYZETEK

1. Szabó Imre közel harminc esztendeje megjelent, sok tekintetben korhoz kötött, de figyelemre méltó gondolatokat is tartalmazó, angolul is publikált könyve óta a hazai szakirodalom a szűkebb értelemben felfogott kulturális jogokat kevésbé vizsgálta. Lásd SZABÓ Imre: *A kulturális jogok*, Budapest, KJK, 1973.
2. SZABÓ: *I. m.*, 92.
3. Matthew CRAVEN: *The Right Culture in the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, in *Human Rights and Cultural Policies in a Changing Europe. The Right to Participate in Cultural Life*, Report of the European Round Table, Helsinki, 1994, 162.
4. SZABÓ: *I. m.*, 96.
5. UN Doc. A/3764. § 76.

6. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 12 (1999), 15. §.
7. *Revised Guidelines Regarding the Form and Content of Reports to Be Submitted by State Parties under Articles 16 and 17 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* UN Doc. E/1991/23, 88–110.
8. Amint a magyar gyakorlatból kiderült, elképzelhetők olyan helyzetek, amikor az erkölcsi igényeket illetően jelentősege lehet a szerzői jog emberi jogként való kimondásának. Amikor számos zenész megtiltotta, hogy számaikat egy rádióállomás sugározza, kiderült, hogy a magyar szerzői jog szerint igényüknek nem lehet jogi úton érvényt szerezni, ha az adó a lejátszás után befizeti a jogdíjat.
9. Lásd CRAVEN: *I. m.*, 167–171.
10. Rodolfo SAVENHAGEN: *Cultural Rights. A Social Science Perspective*, in *Economic, Social and Cultural Rights. A Textbook*, ed. Asbjorn EIDE, Catarina KRAUSE, Allan ROSAS, Dodrecht, Martinus Nijhoff, 2001², 87–91.
11. *Creative Diversity. Report of the World Commission on Culture and Development*, Paris, UNESCO, 1996², 29.
12. Samuel P. HUNTINGTON: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Budapest, Európa, 1996, 77–156.
13. Donald J. PUCHALA: *Colonisation and Cultural Resistance. Egypt and Iran after Alexander*, Global Society, 2002/1, 29.
14. GYÖRGY Péter: *Levél a Mesterhez*, Budapest, Pesti Szalon, 1994, 73–74.
15. STAVENHAGEN: *I. m.*, 91.
16. Asbjorn EIDE: *Cultural Rights As Individual Human Rights*, in *Economic, Social and cultural Rights. A Textbook*, id. kiad., 301.
17. Lásd erről KARDOS Gábor: *Emberi jogok egy új korszak határán*, Budapest, T-Twins, 1995, 28–82.
18. Lásd erről Lyndel V. PROT: *Cultural Rights as Peoples' Rights in International Law*, in *The Rights of Peoples*, ed. James CRAWFORD, Oxford, Clarendon, 1988, 93–106.
19. Alasdair MACINTYRE: *After Virtue. A Study in Moral Theory*, 1984², 220. Idézi Jeremy WALDRON: *Minority Cultures and the Cosmopolitan Alternative*, in *The Rights of Minority Cultures*, ed. Will KYMLICKA, Oxford, Oxford University Press, 1995, 119.
20. Vö. a két egyezségokmány 1. cikk 1. pontjával.
21. Az önrendelkezés próbája a demokratikus döntéshozatal léte, állapítja meg Antonio Cassese. Ebből következik, hogy az önrendelkezés folyamatos jellegű, nem lehet olyannak tekinteni, amely egyszerre és örökre megvalósítható. Ezek a jellemzők nem csupán az 1. cikk szelleméből és szövegéből következnek, de az egyezségokmány előkészítő irataiból is. Antonio CASSESE: *The Self-Determination of Peoples*, in *The International Bill of Rights. The Covenant on Civil and Political Rights*, ed. Louis HENKIN, New York, Columbia University Press, 1981, 98.
22. Véleményem szerint emberi jogi szempontból aligha kifogásolható az a francia megoldás, hogy minden eladott mozijegy árának meghatározott százaléka a filmgyártást támogató alapba kerül.
23. WALDRON: *I. m.*, 93–117.
24. John RAWLS: *Az igazságosság elmélete*, Budapest, Osiris, 1997, 123.
25. Will KYMLICKA: *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford, Clarendon, 1995, 84–86.
26. *Uo.*, 85.
27. Közismert tény például, milyen sok gyermek választja szülei foglalkozását. További bizonyítékként talán elég olyan pszichológiai fogalmakra utalni, mint a felettes én (Sigmund Freud), a sorsanalízis (Szondi Lipót) vagy a sorskönyv (Eric Berne).
28. Lásd erre például KARDOS Gábor: *Sources of Minority Conflicts in Central and Eastern Europe*, in *Federalism against Ethnicity*, ed. Günther BACHLER, Chur-Zurich, 1997, 205–213.
29. Communication No. 167/1984. *Official Record of the Human Rights Committee* 1989/1990, II. vol. 381–391, 32.2. §; 33.
30. Communication No. 197/1985. *Official Record of the Human Rights Committee* 1987/1980, II. vol. 442–445, 9.2. §.
31. Francesco CAPOTORTI: *The Protection of Minorities under Multilateral Agreements on Human Rights*, in *Italian Year Book of International Law*, 2, 1976, 3.
32. Francesco CAPOTORTI: *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, UN Study Series, No. 5. 1991, 588. §.
33. Lásd Patrick THORNBERRY: *The UN Declaration. Background, Analyses and Observation*, in *The UN Minority Rights Declaration*, ed. Alan PHILLIPS, Allan ROSAS, Turku, Abo Akademi University Institute for Human Rights, 1993, 11–71.
34. A részes állam választhat abban a tekintetben, hogy a területén használt kisebbségi vagy regionális nyelvek közül melyiknek garantál a II. fejezet szerinti szerényebb mellett a III. fejezet szerinti részletesebb védelmet. További választásra van lehetőség a III. fejezetben belül a különböző nehézségű kötelezettségek között.
35. STAVENHAGEN: *I. m.*, 103.
36. Anne-Christine BLOCH: *Minorities and Indigenous Peoples*, in *Economic, Social and Cultural Rights. A Textbook*, id. kiad., 375.
37. Lásd erről részletesebben: KARDOS Gábor: *Human Rights: A Matter of Individual or Collective Concern?*, in *Human Rights In Eastern Europe*, ed. István POGANY, Aldershot, Edward Alger, 1995, 177–183.
38. Michael FREEMAN: *Is a Political Science of Human Rights Possible?*, Netherlands Quarterly of Human Rights, 2001/2, 123.
39. Ebből a szempontból érdekes az EU emberi jogi kartájának preambuluma, amely elmulasztott a görög–római örökségre, illetve a zsidó–keresztény hagyományra hivatkozni, amit II. János Pál pápa 2002. február 26-án a de Gasperi Alapítvány rendezvényén kifogásolt is.
40. Kis János: *Vannak-e emberi jogaink?*, Párizs, Magyar Füzetek könyvei, 1988², 19–49.
41. Richard FALK: *Cultural Foundation for International Protection of Human Rights*, kézirat, 17–18.